אשה בתשלומי תפילה

א. חיוב נשים בתפילה שונה מחיוב האנשים, כמבואר בסוגיית הגמרא במסכת ברכות (כ, א) שנשים חייבות בתפילה למרות שזו מצות עשה שהזמן גרמא, היות ותפילה "**רחמי** נינהו". כלומר, התפילה היא "בקשת רחמים", וגם נשים זקוקות לבקשת הרחמים, ולכן הן חייבות בתפילה.
והנה בשו"ע (או"ח סימן קח סע' א-ב) נפסקו דיני "תשלומין" למי שלא התפלל: "טעה או נאנס ולא התפלל שחרית, מתפלל מנחה שתים: הראשונה מנחה, והשניה לתשלומין. טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתים: הראשונה ערבית, והשניה לתשלומין. טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל שחרית שתים: הראשונה שחרית, והשניה לתשלומין".
ויש לדון האם גם כאשר **אשה** לא התפללה, היא צריכה להשלים את התפילה.
יסוד הספק הוא: מחד גיסא, הלבוש (שם ס"ק א) ביאר את הטעם לדין "תשלומין" בתפילה: "התפילה **בקשת רחמים היא**, לפיכך יש לה תשלומין". והוסיף: "ואין שייך תשלומין **אלא לתפילה שהיא בקשת רחמים**, אבל לקריאת שמע לא שייך תשלומין, שאם לא קרא קריאת שמע של שחרית או של ערבית בזמנן אין לה תשלומין בתפילה הסמוכה לה".
מאידך גיסא, רש"י פירש בסוגיא בברכות (כ, א ד"ה וחייבין) כי נשים חייבות בתפילה "דתפילה רחמי היא, **ומדרבנן היא, ותקנוה אף לנשים** ולחינוך קטנים". ומכיון שחיוב אשה בתפילה הוא "תקנת חכמים", יתכן ואין "תשלומין" לתקנה זו.

חיוב תשלומין תלוי בנוסח התפילה שהאשה חייבת בה
ב. ונראה לענ"ד כי השאלה האם אשה חייבת בתשלומין בתפילה, תלוי בשאלה מהי התפילה שהאשה חייבת להתפלל.
הרמב"ם כתב בפתיחת הלכות תפילה (פ"א ה"א) "מצות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר (שמות כג, כה) וַעֲבַדְתֶּם אֵת ה' אֱלֹקֵיכֶם. מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה, שנאמר (דברים יא, יג) וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם. אמרו חכמים, אי זו היא עבודה שבלב, זו תפילה. ואין מנין התפילות מן התורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה". ומדבריו הסיק המגן אברהם שאין לנשים חיוב להתפלל את נוסח תפילת שמונה עשרה הברכות שנקבע על ידי אנשי כנסת הגדולה, אלא די בבקשה בלבד: "הרמב"ם ס"ל דתפילה מצות עשה דאורייתא היא, דכתיב וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם, ומדאורייתא די בפעם אחד ביום **ובכל נוסח שירצה.** ולכן נהגו רוב נשים שאין מתפללות בתמידות **משום דאומרים** מיד בבוקר סמוך לנטילה **איזה בקשה ומדאורייתא די בזה**, ואפשר **שגם חכמים לא חייבום יותר**".
אולם בספר נפש הרב (ליקוטי הנהגות עמוד קב) הובאו דברי הגר"ח מבריסק שאמר "דברי המג"א תמוהים מאד, והם כשגגה שיצאה מלפני השליט, דפשטות לשון המשנה והרמב"ם והשו"ע בודאי מורה **שהנשים חייבות להתפלל תפילת שמונה עשרה בנוסח שתיקנו חכמים**, ולא סתם לומר מודה אני בעלמא". וביותר יש לתמוה על המג"א מדברי הרמב"ם עצמו (שם הלכה ב) "חיוב מצוה זו כך הוא, שיהא אדם מתחנן ומתפלל כל יום, **ומגיד שבחו** של הקב"ה, ואחר כך **שואל צרכיו** שהוא צריך להם **בבקשה ובתחינה**, ואחר כך **נותן שבח והודיה** לה' על הטובה שהשפיע לו". נמצא שחיוב מצות תפילה מהתורה הוא: שבח, בקשה, ורק אחר כך הודיה. ומכאן מתבקשת התמיהה על דברי המג"א: "**באמירת מודה אני ליכא אלא הודיה**, ואפילו אומרת איזו בקשה סמוך לנטילה (כלשונו של המג"א), הרי עדיין חסר

כאן במצות תפילה דאורייתא, **דבעינן דוקא שבח, בקשה, ואח"כ הודיה**". לדעת הגר"ח מבריסק, אשה חייבת להתפלל את כל תפילת השמונה עשרה הכוללת שבח, בקשה והודיה, לפחות פעם אחת ביום, ולכן אין די בבקשה אחת.

אולם בהמשך כתב המג"א כי לשיטת הרמב"ן בספר המצוות (מצת עשה ה) "**עיקר חיוב התפילה מדרבנן**, וכן דעת רוב הפוסקים" [וחיוב התפילה **מהתורה** הוא רק **בעתות צרה**]. ולפי זה כתב המשנה ברורה (סי' קו ס"ק ג) "לדעת הרמב"ן שעיקר מצות תפילה היא מדברי סופרים, שהם אנשי כנסת הגדולה שתיקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר להתפלל אותן שחרית ומנחה חובה וערבית רשות. ואף על פי שהוא מצות עשה מדברי סופרים שהזמן גרמא, והנשים פטורות מכל מצות עשה שהזמן גרמא אפילו מדברי סופרים, כגון קידוש הלבנה, **אע"פ כן חייבו אותן בתפילת שחרית ומנחה כמו אנשים** הואיל **ותפילה היא בקשת רחמים**". והכריע המשנה ברורה: "**וכן עיקר** [כדעת הרמב"ן], כי כן דעת רוב הפוסקים, וכן הכריע בספר שאגת אריה. **על כן יש להזהיר לנשים שיתפללו שמונה עשרה**". ומכל מקום הוסיף המשנה ברורה: "וכל זה לענין **שחרית ומנחה**, אבל תפילת **ערבית** שהיא רשות, אע"פ שעכשיו כבר קיבלוהו עליהם כל ישראל לחובה, מכל מקום **הנשים לא קיבלו עליהן** ורובן אין מתפללות ערבית".

מעתה נראה כי חיוב אשה בתשלומין תלוי במחלוקת הפוסקים, מהו נוסח התפילה שאשה חייבת. לדעת המג"א שחיוב תפילה מדאורייתא די בבקשה אחת בלבד, ובאמירת "מודה אני" האשה יצאה ידי חובה, מסתבר שאין כל מקום לתפילת תשלומין של שמונה עשרה, אלא יכולה להשלים באמירת בקשה אחת בלבד. ומהיכי תיתי לומר שיש תשלומין לבקשה אחת במקרה זה, אולי אין כלל תשלומין. אבל לדעת הגר"ח והכרעת המשנה ברורה שאשה חייבת להתפלל בנוסח "שמונה עשרה" שקבעו חכמים שיש בו שבח, בקשה והודיה, ודאי חייבת להשלים את התפילה החסרה בתפילת שמונה עשרה אחרת.

הוראת המשנה ברורה - אשה שלא התפללה מנחה תתפלל פעמיים ערבית

ג. בהלכות שבת פסק הרמ"א (או"ח סי' רסג סעי' י) "המנהג שאותה אשה המדלקת מקבלת שבת בהדלקה, אם לא שהתנתה תחילה". וכתב המגן אברהם (ס"ק יט) "ותתפלל מנחה תחילה". דהיינו, שאשה המדליקה נרות, ובהדלקה זו מקבלת את השבת, צריכה להתפלל מקודם לכן מנחה. וביאר המחצית השקל (שם) את טעם הדבר: "דאם תדליק תחילה, כבר קיבלה שבת, ואיך תתפלל מנחה של חול, **ותהא צריכה להתפלל ערבית שתים**". וכן פסק המשנה ברורה (ס"ק מג) "ותתפלל מנחה תחילה, דהואיל דכבר קיבלה שבת שוב אי אפשר להתפלל תפילה של חול. ובשאין שהות לזה, יותר טוב **שתתפלל ערבית שתים**, מלכנוס ח"ו בספק חילול שבת".

ומפורשת בזה הוראת המשנה ברורה להלכה ולמעשה, שיש דין תשלומי תפילה בנשים, ולכן אשה שלא יכלה להתפלל תפילת מנחה, תתפלל תפילת ערבית של שבת פעמיים.

אולם הוראה זו צריכה עיון, שהרי המשנה ברורה עצמו פסק שנשים לא קיבלו עליהן להתפלל תפילת ערבית, ומשמע שאינן חייבות כלל בתפילה זו. וכידוע, דין תשלומי התפילה נקבע רק בתפילה הסמוכה לתפילה שלא התפלל, כפי שנפסק בשו"ע (או"ח סי' קח סע' ד) "**אין תשלומין אלא לתפילה הסמוכה בלבד**, שאם טעה ולא התפלל מנחה, **מתפלל ערבית שתים**, [הראשונה ערבית] ואחרונה לתשלומי מנחה". ומאחר ובתפילת ערבית, שבה צריכה האשה שלא התפללה מנחה להשלים את תפילתה, אינה מחוייבת כלל, לכאורה היא לא יכולה להתפלל את תפילת תשלומי מנחה בתפילת ערבית שאינה מחוייבת בה.

גדר תפילת ה"תשלומין" - כתפילה החסרה או שיש אפשרות להשלים תפילה בתפילה הסמוכה

ד. **בספר שיעורי הגרי"ש אלישיב על מסכת ברכות (כו, א) כתב כי דין תשלומי אשה שלא התפללה מנחה בתפילת ערבית, תלוי במחלוקת הצל"ח והרש"ש, בגדר תפילת התשלומין** - האם **נחשבת ממש כתפילה החסרה**, או שחז"ל קבעו אפשרות להשלים את חיוב התפילה שלא התפלל **בתפילה אחרת**. והיינו שאם לא התפלל מנחה, יש לדון האם תפילת התשלומין נחשבת כתפילת "מנחה", או "ערבית", והנפק"מ בזה מבוארת בדברי הצל"ח והרש"ש שנחלקו בדין זה.

הצל"ח (ברכות כו, א תוד"ה תפילת) הסתפק "אם שכח ולא התפלל מנחה, שמתפלל ב' ערבית, איזה מהם יקדים, לדידן דקיימא לן תפילת ערבית רשות, ואם כן יש למנחה מעלה שהיא חובה, ולערבית יש מעלה שהיא זמנה, איזה עדיף". והוכיח הצל"ח מההלכה שצריך להבדיל בתפילה הראשונה של ערבית [כשמתפלל ב' תפילות במוצאי שבת] **שאפילו תפילת רשות בשעתה קודמת לתפילת תשלומין של חובה**. ואם כך ברור כי **תפילת התשלומין היא תפילת חובה** ונחשבת **כתפילה החסרה**. ולכן, לדוגמא, אם לא התפלל מנחה, **תפילת התשלומין** של מנחה שמתפלל אותה בסמוך לערבית, נחשבת כתפילת "מנחה", שהיא **חובה**.

אולם הרש"ש בחידושיו על הגמרא בברכות (שם) כתב בדין שכח ולא התפלל מנחה שמתפלל פעמיים ערבית, כי "תפילת התשלומין אינה רשות, דלא עדיפה מתפילה בשעתה. וסעד לזה, מהא דפסקינן בשו"ע (או"ח סי' ק"ח ס"ג), דבשעה שלא הגיע עדיין זמן תפילה הסמוכה, לא ישלים". ומוכח מדבריו, כי תפילת התשלומין אינה **נחשבת ממש כתפילה החסרה**, אלא חז"ל קבעו אפשרות להשלים את חיוב התפילה שלא התפלל **בתפילה אחרת**. ולכן, אם לא התפלל מנחה, תפילת התשלומין של מנחה שמתפלל אותה בסמוך לערבית, נחשבת כתפילת "ערבית", שדינה כתפילת **רשות**.

ואמר הגרי"ש אלישיב כי לפי הרש"ש "בוודאי שאין האשה שלא התפללה מנחה חייבת להשלים במעריב, הואיל ואינה חייבת בתפילה זו". והוסיף לחדש "דלא רק שאינה חייבת, אלא יש לומר **שאינה יכולה להשלים** בתפילה זו אפילו אם תרצה להתפלל". אמנם הוסיף הגרי"ש "שהאחרונים, המשנה ברורה [הנ"ל בהלכות הדלקת הנרות] והצל"ח לא פסקו כן".

ועוד מביא הגרי"ש כי "בשפת אמת (חגיגה ט, ב ד"ה בתוספות) חולק על הרש"ש, שכתב דמשכחת לה תפילת ערבית חובה, כשטעה ולא התפלל מנחה, דמתפלל ערבית שתים, **דהתשלומים הם חובה.** ומבואר מדבריו דלא כהרש"ש, אלא הכל נקבע **לפי התפילה שהחסיר**, ואם היא חובה, גם התשלומין חובה".

הרי לנו שהמשנה ברורה שהכריע כי אשה שלא התפללה מנחה תתפלל פעמיים ערבית, נקט להלכה כדעת הצל"ח **שתפילת התשלומין היא תפילת חובה** ונחשבת **כתפילה החסרה**. ולכן, אשה המשלימה את תפילת המנחה בערבית, בעצם מתפללת בערבית תפילת התשלומין שהיא תפילת **חובה** של מנחה.

וכן נקט להלכה בשו"ת אור לציון (חלק ב פרק ז סימן כד) "אשה ששכחה להתפלל מנחה, **כיון שחייבת להשלים תפילה זו**, צריכה להתפלל פעמיים ערבית **לתשלומי מנחה**". ומבואר בדבריו, שלמרות שתפילת ערבית היא רשות, מכל מקום האשה יכולה להשלים את תפילת המנחה בתפילה זו, בגלל חיובה בתפילת מנחה. ויתכן שכוונתו לדברי הצל"ח, שחיוב תפילת התשלומין הוא כתפילה החסרה, וכאשר אשה משלימה את תפילת המנחה בערבית, היא מתפללת תפילת **חובה** של מנחה.

תשלומי תפילת מנחה לאשה בתפילה הסמוכה - בשחרית

ה. הגרי"ש אלישיב (שם) העיר הערה נוספת על הוראת המשנה ברורה לאשה להשלים את תפילת המנחה בתפילת ערבית הסמוכה: "שהרי **תפילת תשלומין שייכת רק בזמן תפילה**, והואיל ואשה אינה חייבת בתפילת ערבית, **לא חשיב בשבילה זמן תפילה**. ומה שכתב במשנה ברורה (סי' רסג ס"ק מג) "ובשאין שהות לזה [להדליק נרות ולהתפלל מנחה קודם השקיעה], יותר טוב שתתפלל ערבית שתיים, הרי ששייך תשלומין לאשה במעריב, צריך ביאור, **כיון שערבית אינו זמן תפילה אצלה**". כפי שהובא לעיל [**אות ג**] "אין תשלומין **אלא לתפילה הסמוכה בלבד**". ולפי זה דוקא איש יכול להשלים את תפילת המנחה בתפילת ערבית [שמתפלל פעמיים], מכיון ש**תפילת ערבית שלו היא התפילה הסמוכה** למנחה שלא התפלל, אך באשה שאינה מחוייבת בתפילת ערבית, לכאורה התפילה הסמוכה שלה היא רק תפילת שחרית שלמחרת, ולא תפילת ערבית. וכפי שאכן העיר הגרי"ש: "מסתבר דלפי זה אשה ששכחה ולא התפללה מנחה, תוכל להשלים למחרת בשחרית. דבעלמא הדין הוא אין תשלומין אלא בתפילה הסמוכה, אבל באשה כיון שבשבילה מעריב אינו זמן תפילה, אם כן שחרית היא התפילה הסמוכה לה".

[ואף שגם לאנשים, תפילת ערבית מעיקר דינא דגמרא היא רק רשות, ובכל זאת אם "טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתים" (ברכות כו, א), ורק "האידנא נהוג עלמא לשוייה כחובה", כמו שכתב הרי"ף (ברכות יט, א מדפי הרי"ף), ואם כן אולי נאמר שתפילת ערבית היא "רשות" עבור נשים, ונחשב כזמן תפילה שמשלימים בו תפילה שהחסיר, ביאר הגרי"ש: "יש חילוק בדין "תפילת ערבית רשות" בין אנשים לנשים. **דנשים ליתנהו במעריב כלל**, ורשאות לבטלה אפילו בחינם, משא"כ באנשים שכתבו תוספות (ד"ה טעה) **דאינו רשאי לבטלה בחינם.** חזינן ד"רשות" בנשים היא יותר מבאנשים. ולפי זה לא קשיא, דאמנם לאנשים יש תשלומין בתפילת ערבית, והיא נחשבת זמן תפילה, אע"פ שהיא רשות, מפני שאינה רשות גמורה, דהא אינו רשאי לבטלה בחינם. משא"כ אשה שפטורה לגמרי מתפילת ערבית, ואפילו בחינם רשאית לבטלה, בה יש לדון **דלא חשיב זמן תפילה כלל**"].

ומצאתי בספר הליכות ביתה (עמ' מד) ששאלו את הגרש"ז אויערבך, האם אשה שלא התפללה מנחה יכולה להשלים בתפילת שחרית, שהיא תפילת החיוב ה"סמוכה" שלה, והשיב הגרש"ז: "כמו שהעוסק בצרכי ציבור או נעשה ח"ו אונן אינו משלים את התפילה ששכח לפני שנעשה אונן, משום **דעכ"פ אין זה קרוי סמוכה, כך גם לגבי אשה** דהוי **כאילו התירו לה לדלג ערבית**, אבל מכל מקום אין זה סמוכה". וכן הובא משמו בספר שלחן שלמה (ערכי רפואה ח"ב עמ' רלא) "אשה ששכחה להתפלל תפילת מנחה, או שלא התפללה מחמת אונס, כגון רופאה או אחות שהיתה טרודה בעבודתה, טוב שתתפלל ערבית, ומיד לאחר סיום תפילת שמונה עשרה תתפלל שוב בעבור מנחה כדין תפילת תשלומין, **אף אם אינה רגילה להתפלל ערבית בקביעות**. [ודין זה נלמד מהא דכתב] במשנה ברורה סי' רסג ס"ק מ"ד [לעיל **אות ג**], שאשה שלא הספיקה להתפלל מנחה בערב שבת קודם הדלקת נרות תתפלל שמונה עשרה של ערבית פעמיים. וממה שלא חילק המשנה ברורה בין מתפללת ערבית בקביעות או לאו, יש ללמוד לענייננו. ואם **נזכרה רק למחרת** [שלא התפללה אתמול מנחה], **אסורה להתפלל תשלומין אחר שמונה עשה שחרית**, אלא אם תרצה בתורת נדבה עם חידוש, ואף שתפילת ערבית רשות לגביה, אע"פ כן **אין שחרית נקראת תפילת הסמוכה למנחה שלפניה**, והיינו אף אם אינה רגילה להתפלל ערבית".

ולמעשה גם הגרי"ש אלישיב הורה כן, כמובא בספר שיעוריו על מסכת ברכות: "כיצד למעשה הדין באשה שלא התפללה מנחה, האם יש לה תשלומין במעריב. תשובה, אני הערתי דמסברא אין לה תשלומין, אכן האחרונים לא כתבו כן. **ולדינא למעשה יש לעשות כהמשנה ברורה שיש לה תשלומין במעריב**, וכך גם המנהג שהן משלימות".

תשלומי תפילת מנחה - כנגד ב' תפילות של מנחה כפי שהיו נוהגים בעבר

ו. ולענ"ד נראה גדר חדש בדין תשלומי תפילת מנחה, על פי דברי הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ג ה"ב) "כבר אמרנו שתפילת המנחה כנגד תמיד של בין הערבים תקנו זמנה, ולפי שהיה התמיד קרב בכל יום בתשע שעות ומחצה תקנו זמנה מתשע שעות ומחצה, והיא הנקראת מנחה קטנה". והוסיף הרמב"ם

(שם הלכה ג) "נהגו אנשים הרבה **להתפלל גדולה וקטנה**, והאחת רשות. והורו מקצת הגאונים שאין ראוי להתפלל רשות אלא הגדולה, וכן הדין נותן מפני שהיא כנגד דבר שאינו תדיר בכל יום, ואם התפלל הגדולה חובה לא יתפלל קטנה אלא רשות". ומבואר כי בעבר היה מנהג להתפלל בכל יום פעמיים תפילת מנחה, האחת - מנחה גדולה, רשות. והשניה - מנחה קטנה, חובה.

ובביאור מנהג זה כתב ידידי רבי משה שטרנבוך בספרו מועדים וזמנים (ח"ד סי' שכד) "לתפילת המנחה **יש שני זמנים**: מצד **בקשת רחמים** ראוי להתפלל בבוקר ובצהרים ובערב, ובצהרים בחצות היום דווקא דהיינו **במנחה גדולה**, שאז עיקר המצוה והידור. וכן מצינו בשחרית, שמצוה להתפלל בהתחלת הזמן. אבל מצד **הקרבנות**, הלא הקריבו מתשע ומחצה וקטורת גם כן אחר כך, וע"כ ראוי לאחר. ואם כן יש מעלה **במנחה גדולה** מצד **הרחמים**, **ובמנחה קטנה** מצד שאז **הקריבו הקרבנות** והוה במקום התמיד טפי. ואתי שפיר **שיש הרבה מדקדקים שהתפללו מנחה פעמיים**, והיינו הגדולה מעלה לבקשת רחמים, וקטנה במקום הקרבן".

ועל פי זה חשבתי לחדש ולומר כי גדר תפילת תשלומין של תפילת מנחה שונה משאר תפילות שמשלים, וכאשר מתפלל תפילת ערבית פעם נוספת כתשלומין לתפילת המנחה שהחסיר, זו בוודאי תפילת מנחה של חובה, שהרי מעיקר המנהג בעצם היו מתפללים **פעמיים** תפילת מנחה. ולפיכך בנדון אשה שלא התפללה תפילת מנחה, מיושבת הוראת המשנה ברורה, שתתפלל ערבית פעמיים, כי כשמתפללת שתי תפילות ערבית היא למעשה מתפללת שתי תפילות מנחה. ואין להקשות שבתפילת ערבית אשה כלל אינה חייבת, כי מה שהיא מתפללת תפילת ערבית לתשלומי המנחה, הרי זו תפילה בגדר תפילת מנחה של **חובה**, בגלל המנהג להתפלל פעמיים תפילת מנחה.

• • •

אשה שנוהגת כל השנה להתפלל ערבית האם יש לה תשלומין

ז. **כפי שהובא לעיל, בתפילת ערבית נשים לכולי עלמא אינן חייבות, ואף אינן נוהגות להתפלל. ומעתה יש לברר האם אשה שלא התפללה תפילת ערבית, יכולה להתפלל פעמיים שחרית, כ"תשלומי" תפילת הערבית.**

בשו"ת אור לציון (ח"ב פ"ז סימן כד) כתב: "אשה ששכחה להתפלל מנחה, חייבת להתפלל פעמיים ערבית", ובהערות (שם) הוסיף: "מדברי הרמב"ם (הלכות תפילה פ"א ה"ב) שלא חילק באיזה תפילה נשים חייבות, משמע שחייבות בכל התפילות. ומכל מקום בתפילת ערבית אין הנשים חייבות, שכיון **שמעיקר הדין תפילת ערבית רשות**, וכמ"ש הרמב"ם (שם ה"ו), שאין תפילת ערבית חובה כתפילת שחרית ומנחה, ושלא כדברי התוספות בברכות (כו, א ד"ה טעה), שגם תפילת ערבית חובה, אלא שנדחית מפני מצוה עוברת. אם כן, אף על פי שכבר קיבלוה עליהם היום כתפילת חובה, וכמ"ש הרמב"ם שם, היינו דוקא **לאנשים**, אבל **נשים שלא קיבלו עליהן כחובה**, **אינן חייבות בתפילה זו**". ומשמע שאם אשה לא התפללה ערבית, אין לה דין תשלומין.

אולם הגרי"ש אלישיב [בהמשך דבריו המובאים לעיל **אות ה**] נשאל: "אשה שלא התפללה ערבית, האם יש לה תשלומין בשחרית". והשיב בקצרה: "כן", ולא חילק בין תפילת שחרית ומנחה לתפילת ערבית.

וכן הורה הגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה, תפילת מנחה וערבית סע' יד) "אשה הנוהגת **להתפלל ערבית בקביעות**, ושכחה להתפלל, מסתבר **שאינה צריכה להשלים** בשחרית, אבל **מותרת להחמיר על עצמה ולהשלים**". ובהערות שם (דבר הלכה ס"ק כא) נתבארו דבריו: "דאף שכתבו הפוסקים, דכיון שרוב נשים לא קיבלו על עצמן להתפלל ערבית (עיין משנה ברורה סי' קו ס"ק ד), הרי היא פטורה מהשלמה, מכל מקום מותרת להחמיר על עצמה ולהשלים, **כי אין זה כתפילת נדבה, הואיל והיא השלמה**, ודומה קצת לשכחה יעלה ויבא בחול המועד (שאף אם אינה רגילה תמיד להתפלל), חוזרת ומתפללת שנית".

אולם הדברים צריכים ביאור, מדוע "מותרת להחמיר על עצמה ולהשלים", והרי אין זו אלא תפילת רשות.

רשות שקיבלוהו עליהם נחשב כחובה

ח. ונראה לתרץ ולבאר את הדברים, בהקדם ספקו של רבי מנחם זמבא (חידושי הגרמ"ז סימן ה) "למאן דאמר נשים בפסח ראשון רשות, וכן למאן דאמר נשים בפסח שני רשות, אם יכולים להביא את זה [קרבן פסח] מן המעשר. אם הוה כמו דבר **שבחובה**, או דכיון דהוה **רשות** יכולים להביא מן המעשר. והספק הוא בזה, אם הפירוש דהרשות הוא אם לעשות בכלל את הפסח, אבל הפסח **אחרי שעושים אותו נשים גם כן הוה כמו כל פסח חובה**, ומה שמעכב בפסח חובה מעכב גם כן בפסח רשות, או שהפירוש הוא ש**יש לנשים רשות** להביא פסח **כקרבן רשות**". ובהערות שם (ס"ק ה) מובא: "בספק זה הסתפק גם כן הגר"ח מבריסק בספרו על הרמב"ם (פ"ה דקרבן פסח ה"ז), ושם נטה להכריע דהוא **רשות רק בעצם ההבאה**, אבל כאשר האשה מביאה את הקרבן פסח הוא **נהיה כקרבן חובה לגמרי**".

מדברי הגר"מ זעמבא והגר"ח למדנו חקירה יסודית בגדר דבר שהחובה להביאו הוא "רשות", האם רק על עצם ההבאה נאמר דין "רשות", אבל לאחר שכבר הביאו, אין זה רשות אלא "חובה". או שדין "רשות" נאמר על עצם הדבר. ואפילו לאחר שהביאו, נקרא שקיימו מצוה של "רשות". הם הסתפקו לענין קרבן פסח, למאן דאמר שנשים אינן חייבות להביאו אלא רק "רשות" בידן, האם דין זה נאמר רק על חובת ההבאה, אבל לאחר שכבר הביאו דינו כפסח חובה. או שעל קרבן הפסח שלהן לא חלים כלל דיני חובה.

ונראה לחקור חקירה זו גם בדין "תפילת ערבית רשות", האם פירושו של דבר שאין חובה להתפלל, כי אם רשות, אבל לאחר שכבר נהגו להתפלל, יש לתפילה זו דין "חובה". או שהתפילה נשארה במהותה תפילת "רשות".

ולפי זה יש צד לומר כי בתפילת ערבית שהיא בגדר "רשות" לנשים, כאשר האשה מקבלת על עצמה "רשות" זו, ונוהגת להתפלל ערבית בקביעות, הרי שעתה נהפכה התפילה להיות כ"חובה" לגמרי, וכשם שיש דין תשלומין לתפילת ערבית לאנשים, גם לנשים יש תשלומין לתפילת ערבית, וכהוראת הגרש"ז אויערבך.

ולפיכך מובן מדוע הורה הגרש"ז אויערבך, שאשה לא תשלים את תפילת מנחה בתפילת שחרית, כי למרות שמדינא תפילת ערבית היא "רשות" לנשים, ברם לאחר שנהגה להתפלל בקביעות, דינה כתפילת "חובה", וממילא ודאי שהתפילה הסמוכה היא תפילת ערבית ולא שחרית.

> **סוף דבר:** הסכמת הפוסקים כהכרעת המשנה ברורה, שיש תשלומין לנשים לתפילות **שחרית ומנחה**, ואם לא התפללה שחרית מתפללת פעמיים מנחה, וכשלא התפללה מנחה מתפללת פעמיים ערבית.
>
> ואם אשה שרגילה להתפלל ערבית לא התפללה ערבית, מדברי האור לציון משמע שאינה צריכה להשלים, כי תפילת ערבית רשות. אולם לדעת הגרי"ש אלישיב והגרש"ז אויערבך, גם בתפילת ערבית, יש תשלומין לנשים.
>
> וכן פסק בילקוט יוסף (תפילה, סימן קח סעיף יג) שיש לנשים תשלומין בכל שלוש התפילות: "אשה שרגילה להתפלל בכל יום שלש תפילות, וטעתה או שנאנסה ולא התפללה תפילה אחת, יש לה תשלומין בתפילה הסמוכה, **כדין האיש**, אף על פי שמעיקר הדין אינה חייבת להתפלל בכל יום אלא תפילה אחת בלבד".

* * *

על הדברים שנכתבו בשיעור זה, העיר הרה"ג רבי **משה באגאמילסקי** שליט"א, מנהל בישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש, רב דביהכ"נ ישיבה דקראון הייטס**,** ניו יורק:

בס"ד. ז' אדר תשע"ח.

לכבוד ידידי מוקיר ורחים רבנן צמ"ס, חו"ב ידיו רב לו בצדקה ובחסד,
מח"ס רץ כצבי הרה"ג ר' **צבי** שיחי' **רייזמן**, לאס אנג'לס, קליפורניא

שלום וברכה !
לאחרונה, מדי חדש בחדשו, מהנה אותי עם א' משיעורים שלו ולכבוד חדש שבט כיבדני בשיעורו בענין "אשה בתשלומי התפלה".

א) לאות הוקרה וידידות ארשום מה שיש לכאורה להעיר ולהאיר לענ"ד. מביא פסק הרמ"א בסי' רסג סעי' י': "שהמנהג שאותה אשה המדליקה, מקבלת שבת בהדלקה אם לא התנה בתחילה." והמג"א כתב "ותתפלל מנחה תחילה". המחצית השקל ביאר "דאם תדלקי תחילה, כבר קיבלה שבת ואיך תתפלל מנחה של חול, ותהא צריכה להתפלל ערבית שתים". וכן פסק גם המשנה ברורה. ומוכח מזה דיש דין תשלומי תפלה בנשים.

וממשיך:
"אולם הוראה צריכה עיון, שהרי המשנה ברורה עצמו פסק שנשים לא קיבלו עליהן להתפלל תפלת ערבית, ומשמע שאינן חייבות כלל בתפלה זו. וכידוע, דין תשלומי התפלה נקבע רק בתפלה הסמוכה לתפלה שלא התפלל,כפי שנספק בשו"ע "אין תשלומין אלא לתפלה הסמוכה בלבד, שאם טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתים, (הראשונה ערבית) ואחרונה לתשלומי מנחה". ומאחר דבתפלת ערבית שבה צריכה האשה שלא התפללה מנחה להשלים את תפלתה, אינה מחוייבת כלל, לכאורה היא לא יכולה להתפלל את התפלה תשלומי מנחה בתפלת ערבית שאינה מחוייבת בה".

ב) [דא"ג בשו"ע אדמוה"ז סי' רסג סעי' ז כתב: "אבל המנהג הוא כסברא הראשונה שאותה אשה המדלקת מקבלת שבת עליה בהדלקה זו ולכן תתפלל מנחה תחלה". ואח"כ מדבר אודות אם יכולה להתנות שאינה מקבלת שבת בהדלקה זו – ולא הזכיר כלל אודות מה תעשה אם השעה מאוחרת ואין לה פנאי להתפלל מנחה מקודם. ואולי אפ"ל דבמקום להתפלל תפלת תשלומין יותר ניחא לי' שתתנה שאינה מקבלת שבת בהדלקה ותתפלל מנחה אחר הדלקת נש"ק מלהתפלל מנחה בתור תשלומין אחר שתתפלל מעריב. וכן כ' בכף החיים סי' רסג סעי' לה: "ואם נתאחרה מלהתפלל מנחה ולא יש שהות להתפלל ואח"כ תדליק נראה שתתנה קודם שתדליק שאינה מקבלת שבת בהדלקה כי אם באמירת בואי כלה ומזמור שיר ליום השבת, כמו האנשים כדי שתוכל להתפלל מנחה אח"כ".

ובספר קצות השולחן להרב חיים נאה ז"ל סי' עד סעי' ה': "אשה המדלקת מקבלת עליה שבת בהדלקה זו. ולכן תתפלל מנחה תחילה. (ואם לא התפללה מתפלל ערבית שתים)". ואולי הטעם ששם הלכה זו בחצע"ג הוא משום שאין ברור באם ניחא לאדה"ז עצה זו כנ"ל. ואכהמ"ל].

ג) בדרך פלפול חשבתי לתרץ ע"פ מה שבעיוני בדבריו נזכרתי שלפני הרבה שנים ראיתי בספר ברכת אהרן להרב אהרן לעווין זצ"ל הי"ד עמ"ס ברכות, שבמאמר קע אות ב' כ' "ועי' בסידור הגאון יעב"ץ סדר תפלת ערבית של שבת שכ' דאף דתפלת ערבית רשות מ"מ דשבת ויו"ט הוה חובה עיי"ש[1] וכיו"ב בזה איתא בתיקוני זהר תיקון יח."

והיות שכל הראי' שנוהגת תפלת תשלומין בנשים היא רק מההלכה שאם נתאחרה בעש"ק בהדלקת נרות ואין לה זמן להתפלל מנחה מקודם שתתפלל ערבית שתים, א"כ י"ל דאף דת"ע רשות והנשים לא קיבלוה לעצמן לחובה, ופטורה מת"ע, זהו הערבית של ימי השבוע אבל בש"ק שת"ע חובה שייכת שפיר נמי לנשים ויכולה להשלים את התפלת מנחה שנחסרה מפני איחורה ע"י שתתפלל ערבית שתים.

אבל הנ"ל לא מעלה ארוכה לנדו"ד. דכשעיינתי עוה"פ בספר ברכת אהרן ראיתי שבמאמר רי"ד האריך בדברי התיקוני זהר והיעב"ץ ומסיק דממ"ש בשו"ע סי' רסח מוכח דלדידן אין חילוק בין ערבית דשבת לערבית דימי החול. וכולן רק רשות ולא חובה, ומציין לעיין בשערי תשובה, שם.

ד) בנוגע להערתו י"ל ככה:
מדבריו נראה (וכן ממה שמביא מהגרי"ש אלישיב ז"ל) שמפרש שתקנת חז"ל לתשלומין בתפלה הסמוכה להתפלה שהחסיר הוא דין התלוי על הגברא - היינו אם הגברא מחוייב להתפלל אותה התפלה יכול להתפלל נמי תפלה שנית בתורת תשלומין. ולענ"ד לא ראיתי הלכה כזו בשו"ע. ונ"ל שאין זה דין דתלוי בה"גברא", רק דין התלוי ב"זמן" – היינו שצריך לחכות עד הזמן שיש בה חובת שעה להתפלל וכשמתפלל התפלה שהוא חובת השעה, אז חוזר ומשלים מה שפסק.. והיות שיש ביום ג' זמנים שהוקבעו לתפלה, בבוקר - תפלת שחרית, צהריים - תפלת מנחה, ערב- תפלת ערבית, יכולים להשלים מה שמפני סיבה החסירה דוקא באותו זמן הסמוכה, ולא מקודם לכן ולא מאוחר לאחרי כן בתנאי שתתפלל מקודם התפלה שהיא חובת השעה.

בזה מבואר ומדוייק בלשון אדמוה"ז שו"ע סי' קח בהתחלת הסי'. בסעי' א', כתב: "וצריך לחזור אותה אחר התפלה שהוא חובת שעה (לפי שלא תקנו תשלומין אלא כשעוסק בתפלה שהיא חובת שעה שאז חוזר ומשלים מה שפסק בתפלותיו ולא קודם לכן ולא אח"כ כמו שיתבאר)".

וכן להלן בסעי' ז, כתב: "אין תשלומין לתפלה שהפסיד אלא בזמן תפלה (הסמוכה לה) אבל לא בשעה שאינה זמן תפלה כגון אם שהה הרבה אחר שהתפלל תפלה שהיא חובת שעה אינו יכול להתפלל עוד לתשלומי תפלה

---

[1] בסידורו בקטע שלפני שמו"ע, כתב "קורין ק"ש בברכותי' כבחול וא"א התוס' ברוך ה' לעולם, שתקנוהו משום דתפלת ערבית בחול רשות, (כמש"ל) משא"כ תפלת ערבית של שבת ויו"ט היא לדעתי חובה כמש"ל בס"ד בחיבורי (ועיי"ש בחלק הדרושים) גם לא ראו חז"ל להאריך בתוס' שאינו חובה.

שהפסיד לפי שלא תקנו תשלומין לתפלה שהפסיד אלא בזמן שעוסק בתפלה שהיא חובת שעה שאז כיון שהוא עסוק בתפלה הוא חוזר ומשלים מה שפשע בתפלותיו.

ובפירוש כתב והדגיש כמה פעמים שהעיקר הוא שיתפלל התפלה השני' **בזמן ובשעה שהיא חובת תפלה** ואין הפרש אם זו חובת ה**גברא** באותו שעה או לא. וממילא בנוגע לנשים היות שסו"ס בערב היא חובת שעה של תפלת ערבית, ואף שנשים לא קיבלוה עליהן חובה, אבל מותרת להתפלל אם רוצה ויש נשים שאכן מתפללות ערבית בתמידות. א"כ אם החסירה תפלת מנחה יכולה היא להתפלל ערבית, ולצרף לזה בתור התשלומין תפלת מנחה שהפסיקה מפני איחורה.

ה) ואם כנים הדברים מתורץ הערתו, וגם א"צ להדוחק שמביא בשם הגרי"ש (בעמוד קס"ז ממאמרו בחצאי ריבוע) לחלק בין ת"ע רשות בנוגע לנשים ואנשים, כי העיקר תלוי בחובת **השעה** לתפלה ולא בחובת **הגברא** ושוין נשים לאנשים בזה, שאם החסירה תפלת המנחה יכולה (ומותרת) להתפלל ערבית בזמן שערבית היא חובת שעה (ואף שבפועל ממש אינה מחוייבת בתפלת ערבית) כדי להשלים המנחה שהחסירה.

הנני לאחל לכת"ר ובני ביתו שיזכו לפורים שמח, ומגאולה לגאולה, להגאולה האמיתית ע"י משיח צדקנו במהרה בימינו ממש.

בידידות, הרב **משה באגאמילסקי**